

MARGARIDA XIRGU, EPISTOLARI ÍNTIM

Francesc Foguet i Boreu

Grup de Recerca en Arts Escèniques - Universitat Autònoma de Barcelona

Margarida Xirgu es dedicà en cos i ànima al teatre. La seva biografia ho demostra amb escreix, fins al punt que fa pensar que no vivia per a res més. En certa manera, això era així. Però l'epistolari xirguà —en bona part inèdit— irradia llum sobre algunes de les parcel·les íntimes de la vida de l'actriu, tan difícils de conèixer en una personalitat que es mostrava molt gelosa de la seva intimitat i que, coherentment, distingia amb nitidesa l'esfera privada de la pública. Ni que sigui de forma parcial, la correspondència que envià a destinataris del seu entorn familiar o professional ens en fa una mica més límpida la privacitat, de manera que és lògic que hagi estat utilitzada limitadament en les biografies aparegudes fins ara sobre l'actriu (RODRIGO: 2005; FOGUET: 2010).

La col·lecció epistolar de Xirgu no tan sols té un gran valor autobiogràfic per cartografiar millor el mite, sinó que també il·lumina alguns aspectes desconeguts de la seva intensa consagració al teatre i constitueix un valuós document per a la història escènica del segle XX. Malgrat que les relacions epistolares entre intèrprets i dramaturgs devien ser habituals en l'època dels grans divos, es conserva molt poca documentació dels intèrprets catalans més destacats del segle XIX o del XX (les traces del seu col·lega Enric Borràs són, de fet, encara més difícils de resseguir). Els intèrprets europeus no tenen tampoc gaire fortuna documental, però almenys han romàs sèries d'epistolares més o menys incompletes, posem per cas, dels tres referents internacionals de joventut de Xirgu: la francesa Sarah Bernhardt, la italiana Eleonora Duse i l'espanyola María Guerrero.

En el cas de Xirgu, el volum de cartes que s'han salvat del poder destructor del temps resulta considerable, tot i que de segur que és fragmentari i que ens trobem, comptes fets, davant de la punta de l'iceberg de la correspondència que realment degué escriure l'actriu durant la seva vida. On són les cartes que amb tota probabilitat va remetre als amics Rafael Alberti, Alejandro Casona, Albert Closas, María Teresa León, Santiago Ontañón o Cipriano de Rivas Cherif, per

indicar alguns dels noms més flagrants? Sigui com vulgui, de l'interès documental de l'epistolari que ens ha pervingut, en podem deduir encara una altra evidència: ens ajuda a apregonar en la xarxa de coneixences i relacions que Xirgu teixí en diversos períodes de la seva odissea familiar i professional.

Grosso modo, la correspondència adreçada a la família (el seu germà Miquel Xirgu i Subirà; els seus nebots Margarida, Miquel i Roser Xirgu i Rico, i el seu nebot nét Xavier Rius i Xirgu, entre els més destacats) ens documenta sobre la vida domèstica de l'actriu i permet de construir un pont entre els interlocutors per avivar l'escalf familiar. En canvi, les cartes escrites als seus amics dramaturgs (Federico García Lorca, Eduardo Marquina, Apel·les Mestres, Joaquín Montaner, Narcís Oller, Miguel de Unamuno) ens faciliten d'indagar molt millor sobre la seva manera de concebre l'ofici: els interessos artístics, les preferències literàries, la seva idea de l'escenificació, etcètera.

És obvi que Xirgu no escriu cartes amb una pretensió literària. Ella mateixa reconeix en algun moment que no té traça per escriure i que el seu estil és senzill i clar. No estem, doncs, davant de l'epistolari d'un escriptor, ni davant de «literatura secundària». Es tracta d'unes missives de caire privat —plenes d'anacoluts, el·lipsis i sobrentesos— escrites per una dona de formació autodidacta, d'una gran voracitat lectora. El seu valor és fonamentalment històric, documental, no pas literari. No aspiraven, en definitiva, a la posteritat. Tot i que cal fer-hi dos matisos. D'una banda, les lletres que intercanvià amb els seus amics dramaturgs sí que tenen una relació directa amb una *obra* més substancial, o sia, amb la seva activitat escènica, per més que aquesta pertanyi al regne de l'èfimer. De l'altra, les cartes que va escriure en plena vellesa destil·len una certa voluntat de permanència, de deixar un testimoni —diguem-ne— moral per als seus descendents.

La confidencialitat que s'estableix amb els diversos lectors privats de les cartes —de vegades únics, de vegades múltiples— també presenta un ventall de gradacions diferents en relació amb l'estatus de privadesa o intimitat. El destinatari determina, no cal dir-ho, la tensió emocional, el grau d'aprofundiment en els temes privats i, fins i tot, el registre adoptat. De les sèries de cartes adreçades a persones properes de l'àmbit íntim, les

més reservades són les que escriu al seu germà Miquel Xirgu i Subirà i, molt especialment, a la seva afillada Margarida Xirgu i Rico o, en un altre nivell, a les seves amigues Alicia Rodríguez i Natalia Valenzuela. Entre els dramaturgs amb què es cartejà, destaca el to cordial —i de vegades desenfadat, irònic o seductor— de les lletres que va escriure a Joaquín Montaner y Castaño, un poeta extremeny afincat a Barcelona, del qual l'actriu estrenà *El hijo del diablo* (1927) i les traduccions al castellà de *L'estudiant de Vic* (1928), de Josep M. de Sagarra, i *Les ratés* (1928), d'Henri-René Lenormand.

Naturalment, Xirgu tampoc no és la mateixa el 1912 que el 1969, dates extremes que abraça la correspondència conservada. Aquest abast temporal tan ampli deixa entreveure una evolució lògica de l'actriu catalana com a *escriptora de cartes*. Amb el decurs del temps, les epístoles de Xirgu evidencien una progressiva emergència d'un jo cada vegada més subjectiu, més propens a la introspecció i, en paral·lel, prenen un caràcter més i més narratiu. De manera gradual, les seves missives abandonen la funció pragmàtica dels primers anys i, atenent a la distància de temps i espai com més va més imperiosos, es recreen en l'escriptura, fixen un ritme narratiu, unes constants temàtiques, unes expectatives de recepció, etcètera.

Comptat i debatut, el caràcter polimòrfic de l'epistolari es veu condicionat decididament per les circumstàncies biogràfiques de l'emissora. De jove, Xirgu va viure absorbida pel teatre, amb molt poc temps per escriure. L'estil de les primeres cartes és directe, força col·loquial i funcional. Amb el pas dels anys, la regularitat de les missives s'accentua i l'estil va prenent més cos, més densitat. En plena senectut, amb tot el dia per endavant, Xirgu escriu epístoles més extenses, més iteratives, més reflexives, més personals i, fins i tot, més iròniques, en què sovint monologa sobre el sentit de la vida («vanidad de vanidades y todo vanidad». No somos *nada*», etziba a la seva neboda Margarida, des de Punta Ballena, el 13 de febrer de 1960). Les cartes dels darrers temps arrodoneixen un to i defineixen un estil.

L'EMERGÈNCIA D'UN JO

Com qualsevol discurs de «representació del jo», les lletres conservades de Xirgu en desgranen des de dades biogràfiques o detalls de la vida quotidiana fins a traces de la psicologia. Ens brinden una visió interioritzada del jo, una versió més o menys espontània, però en tot cas personal i intransferible, d'una determinada realitat, sigui de l'àmbit familiar o del teatral, que es projecta en el marc d'una circumstància històrica. Algunes de les cartes més reveladores de la consciència de formar part d'una conjuntura històrica són, per exemple, la que envià al seu germà des de Madrid, el 15 d'abril de 1931, que comença amb un clarivident: «Ya tenemos República. ¿Sabrán los hombres defenderla?»; la que va remetre a la seva amiga Cristina Costa, des de Buenos Aires, el 6 de novembre de 1937, en què li manifesta la seva desolació per la guerra («mi único pensamiento está en España»), o, encara, la que adreçà a la seva afillada Margarida, el 24 d'agost de 1965, en què mira de tranquil·litzar-la sobre la greu crisi econòmica per la qual passa l'Uruguai.

Com qualsevol altre epistolari, el de Xirgu no deixa de ser una comunicació indirecta i no immediata (RIERA: 1989, 147), una mena de diàleg ajornat, desigual, amb un interlocutor absent (BOU: 1993, 230). De tota manera, «lo importante es tener con quien cambiar impresiones y afectos», declara a la seva neboda Margarida, des de Punta Ballena, el 30 de juny de 1960. La finalitat d'aquest intercanvi pot anar des d'allò més pragmàtic o empíric fins a allò més sentimental i fins existencial, però sempre parteix d'un jo. En la mesura que l'autora de les cartes n'és també la protagonista principal, i en la mesura que escriu sobre fets de la seva vida, sobre ella mateixa, hi ha elements que ens acosten al gènere autobiogràfic. D'ací ve el valor que atorgàvem adés a l'epistolari xirguà. Car, llevat dels records o comentaris que remarca en algunes entrevistes de més profunditat, o llevat d'algun escrit escadusser com el de la conferència «De mi experiencia en el teatro», que Xirgu llegí al paranimf de la Universidad de Montevideo el 1951 (FOGUET: 2002), no disposem de

cap altra documentació privada (ni memòries, ni dietaris) que ens n'ajudi a reconstruir la biografia.¹⁴³

En unes quantes cartes de senectut, Xirgu es deixa vèncer per la nostàlgia i fa confidències sorprenents de la seva experiència autobiogràfica, una espècie d'autoanàlisi del passat, no tant per fer memòria, sinó per resituar-se en el present, en el temps de l'escriptura. Algunes de les pàgines de l'espistolari xirguà, escrites en uns moments de calma, d'inactivitat, s'acosten al relat retrospectiu de la pròpia existència, en què es posa l'accent en la vida individual, en la personalitat (BOU: 1993, 47). Un botó de mostra. A la seva amiga Alicia Rodríguez, li escriu des del Parque del Plata (Uruguai): «Quizá porque soy vieja, puedo renunciar a todo y repartirme el papel que nunca he representado: el de la mujer sencilla» (4-II-1952). O, a la seva afillada Margarida, li confessa: «Cada día me gusta más la soledad, será porque mi actividad me rodeó siempre de gente» (17-VII-1963).

Fins a quin punt Xirgu era sincera en les seves confessions íntimes? Com a lectors, és difícil d'escatir el grau de *veracitat*, per bé que aquí no hi valen els criteris del *pacte autobiogràfic*, sinó de la mútua franquesa entre el remitent i el destinatari, ja que la credibilitat hi és tàcita. Només un exemple. Una de les cartes més punyents és la que escriu, des de Mèxic, a la seva amiga badalonina Cristina Costa, el 28 de juny de 1936, arran de la mort de Josep Arnall i Melero, el primer marit de l'actriu, el 22 de març d'aquell any a l'Havana. Xirgu hi expressa el dolor per la desgràcia patida i el seu estat d'ànim profundament trasbalsat («Mi ánimo está tan quebrantado que no sé cómo tengo fuerza para seguir trabajando. El afecto de mis buenos amigos hace que sea menos dolorosa mi soledad»). Doncs bé, resulta improcedent especular sobre la relació sentimental —que ens consta que no era per fer volar coets (FOGUET: 2010, 51-53 i

¹⁴³ En una carta a la seva afillada Margarida, datada a Montevideo el 28 de febrer de 1956, Xirgu apuntà irònicament la possibilitat d'escriure un llibre: «en el teatro, entre burlas y veras, los nombres repercuten y los cuentos y anécdotas inacabables de contar. Cuando pueda, escribiré mi libro».

193-194)— entre marit i muller, ja que la rèplica a les cartes de condol també és un subgènere epistolar amb les seves pròpies convencions.¹⁴⁴

No cal oblidar tampoc que es tracta d'un epistolari femení, en què l'escriptura és molt espontània i emocional. Ens deixa entrellucar una dona amb molt de caràcter, pragmàtica i resolutiva, que no vol recrear-se excessivament en la nostàlgia i que s'aferra a la seva fe. En una carta datada a Montevideo l'1 de maig de 1953, reclama al germà que no tingui cap temptació de convertir la casa badalonina en un museu amb els objectes de valor que hi havia deixat. Sobre les seves conviccions religioses, l'epistolari corrobora efectivament les anècdotes que hi remetien. Com a catòlica practicant, Xirgu invoca sovint el nom de Déu o expressa el desig que la família no s'esgarriï del camí cristià, i també s'escandalitza del materialisme desbocat de la societat coetània i del fet que alguns diaris uruguaians escriguin Déu en minúscula. Un detall curiós de la seva pràctica religiosa és la gran veneració que sentia per la Verge de Montserrat, un dels llocs simbòlics de Catalunya que enyorava més.

Del gruix de l'epistolari familiar o amical, és en les cartes de l'edat senil, molt més extenses, allà on Xirgu comença a emprar estratègies de literaturització a l'entorn de dos eixos bàsics, que es converteixen en sengles leitmotius obsessius: la constatació de l'envelliment —vinculat sovint amb la salut sempre precària de l'actriu, que s'accentua amb l'edat— i la idea del retorn a la pàtria, ja remarcada, a més de les biografies que hem citat més amunt, per Antonina Rodrigo (1989) i especialment per Manuel Aznar Soler (2000).

A partir del 1950, Xirgu al·ludeix sovint en les cartes al germà a la sensació de sentir-se envellida, encara que continuï duent a terme, sense defallir, una activitat escènica molt intensa. Quan té just 62 anys, li diu: «soy viejita, sólo me salva el ánimo que hasta ahora sigue igual»(23-III-

¹⁴⁴ A banda de les fotografies conservades, una de les poques dades documentals sobre la relació íntima de Xirgu amb Arnall és la postal autògrafa de felicitació per l'aniversari que l'actriu adreçà al seu promès el 6 de maig de 1909: «Avui compleixes vint-i-un anys: avui i sempre, et desitjo de tot cor que en puguis complir molts més i, si pot ser, que dintre dos anys puguem celebrar aquest dia plegats i estimant-nos força». En la cara de la postal —una fotografia d'ella mateixa—, hi rubrica: «No t'olvidarà mai». S'hi casà el 22 de setembre de 1910.

1950) o, a 65 anys, «ya me siento abuela de tantos, que me da asco» (9-IV-1953). Amb un punt d'entendiment, també hi insisteix en alguna de les lletres a la seva neboda Margarida: «para la juventud que no me ha conocido joven, mejor que no me conozca, estoy muy viejecita, pero para mis sobrinos nietos una *yaya* más que los quiere como si estuviera a su lado» (4-V-1954), o «ya estoy muy *viejecita*, con el pelo blanco y algunos kilos más que cuando partí» (29-I-1955). Així i tot, com confessa també a la seva afillada, no es trobaria a gust asseguda en una poltrona, «haciendo el papel de vieja, que es el que me va ahora» (20-X-1956). A 75 anys acabats de repicar, Xirgu admet a la seva amiga Natalia Valenzuela que efectivament ha envellit, però li adverteix que té cura d'ella mateixa «para ver si consigo cumplir muchos más» (6-VIII-1963).

La reiteració del desig de tornar esdevé una trampa, una il·lusió o un miratge. Una autojustificació, segons com es miri. En les darreres cartes al germà del començament dels cinquanta, aquest leitmotiv del retorn presenta un element dramàtic, atès que l'actriu s'hi exclama en termes així: «el corazón me dice: ¡basta de América, basta, basta!» (11-VI-1953); «tengo momentos en que borraría un continente» (27-VII-1953) o «van transcurriendo los meses y los años y aquí seguimos, sin haber decidido nada definitivo» (9-III-1954). L'obstinació pel retorn arriba fins i tot a desbancar, en alguns moments, el gran tema omnipresent de l'epistolari: el del teatre. Xirgu es lliura, com no havia fet mai abans, a una vida més «contemplativa» o «monacal», més reposada, que li permet d'adelitar-se en l'evocació, l'enyorança i la nostàlgia. En les lletres a la seva neboda Margarida, li assegura que ha arribat al límit, que no pot ajornar més el retrobament amb la família i amb la terra. «No puedo más, la tristeza me invade en todo momento», li escriu el 10 d'agost de 1954. El sentiment de nostàlgia s'agreuja encara més amb l'ampliació de la família i, a la fi, derivà cap a una certa melancolia causada pel record dels éssers estimats.

La idea del retorn a la pàtria va molt lligada també a l'esperança de reveure la nombrosa família dels Xirgu, que amb els anys d'exili no ha fet sinó créixer. Les missives revelen una remitent enderiada a mantenir els llaços consanguinis fins al punt d'entonar un elogi continuat del nucli familiar i un plany sobre la impossibilitat d'un regrés constantment

prorrogat. En les lletres familiars, des del 1951 fins a la vigília de la mort, el 25 d'abril de 1969, la insistència a lamentar que les circumstàncies els mantenen lluny de la família és proporcional a la pruija de veure els grans i els petits, de tenir-los a prop, d'abraçar-los i de gaudir de la seva companyia i afecte. Xirgu no perd mai l'esperança que algun dia podrà retrobar tota la família, envers la qual sent l'orgull de saber que és treballadora, feta a si mateixa, i que —a desgrat que els nous temps comencen a erosionar la institució— es manté unida. En les festivitats o en les cerimònies més assenyalades, no oblida de recordar a tota la parentela que sempre els té present i de desitjar-los la màxima felicitat, salut i benestar.

La correspondència familiar de Xirgu relativa als darrers vint anys basteix tot un argumentari —de vegades, com hem dit, autojustificatiu— al voltant de la impossibilitat de la tornada. S'hi addueixen raons econòmiques, impediments polítics, compromisos laborals, llaços amicals contrets, problemes de salut, arrelament a l'Uruguai, etcètera. Entre aquestes motivacions, a més de les econòmiques —la despesa de la casa de Punta Ballena, el gaudi d'una pensió com a jubilats o l'encariment de la vida a l'Uruguai—, val la pena de destacar l'eventualitat que el seu retorn fos instrumentalitzat pel règim franquista, tal com Xirgu exposa en dues cartes a la seva afillada:

Me detiene la publicidad que temo darán a mi regreso. Quiero volver sin comentarios y eso es muy difícil (27-XI-1958).

Si no fueran tan comentados mis pasos, hace ya mucho tiempo que estaría con todos vosotros, pero no me es posible pasar sólo como señora de Ortín como es mi deseo, está la otra (29-V-1962).

Arriba un moment, quan ja té gairebé setanta anys, que Xirgu reconeix a la seva neboda preferida que no es veu amb cor d'anar i tornar d'Europa i que, en tot cas, el retorn hauria de ser definitiu. L'atracció de la família i la nostàlgia de la terra eren molt fortes per a l'actriu catalana, però el temps havia fet que, malgrat que sempre intentés no arrelar en els llocs d'acollida, se sentís força establerta a l'Uruguai: hi havia teixit relacions i projectes professionals i, al capdavall, se sentia en deute amb la generositat del país. En una carta a la seva amiga Natalia Valenzuela,

datada a Buenos Aires el 7 d'agost de 1958, li explica les dificultats de prendre la decisió:

Salí en enero del año 1936, es hora ya de pensar en el regreso, pero... Nos hemos edificado una casa para nuestro descanso. Disfruto de mi jubilación en Uruguay. Estas gentes de aquí nos quieren, ya te darías cuenta por los señores Curotto [Ángel Curotto i Alicia Rodríguez], todo ello y compromisos de trabajo, hacen que se vaya alejando la fecha del regreso. Pero no por falta de cariño a la tierra y a la familia.

Un cop instal·lats a Punta Ballena, Xirgu té la sensació que la vida se l'endú, que el fet de disposar d'una relativa bona salut i d'una activitat encara considerable esdevé un regal de Déu, del qual tampoc no es pot abusar. Amb setanta anys i escaig, Xirgu es delecta —com confessa a la seva neboda Margarida— en el plaer de la lectura o l'audició de música, i es complau a deixar fluir els dies, contemplar el paisatge o gaudir de la solitud del refugi de Punta Ballena. Es mostra ja cansada del traüt d'una activitat teatral incessant, per bé que no pugui pas resistir la temptació d'acceptar bona part dels projectes que encara li ofereixen. A 76 anys, comenta irònicament, en una carta a la seva neboda Roser Xirgu i el seu marit Vicent, del 4 d'agost de 1964, que és «una magnífica edad para hacer vida contemplativa», especialment en un indret tranquil com Punta Ballena, lluny de la ciutat, dels teatres, dels cinemes: «se ve que nuestros cuerpos estaban hartos de ficción, hoy la naturaleza nos gusta más».

D'altra banda, en aquest «temps del retorn ajornat», la consciència sobre el poder de l'escriptura —d'allò que roman— es fa més punyent. Preocupada per la fugacitat del teatre, Xirgu fa palesa la necessitat de deixar un cert «testimoniatge moral». Conscient que els temps han canviat, que la condició de la dona no és la mateixa, postil·la a la seva afillada Margarida que la modernitat reclama una dona més preparada i independent, i també aplaudeix que procuri que els seus fills defugin de l'ociositat i es valguin per si mateixos. Des d'una òptica moral, més aviat escèptica i distanciada, Xirgu es lamenta del consumisme i l'especulació desbocats de l'era de la Coca-cola en què, com diu sardònicament a la seva neboda predilecta, «el chimpancé impera en todas partes» (26-V-1964). Es plany, així mateix, de la confrontació política entre països que

aboca a noves guerres o a la deshumanització progressiva: «estamos en la era espacial: lo terrestre no importa y el hombre menos» (17-IX-1968). Sense amagar la perplexitat i la sorpresa davant dels canvis produïts per la modernitat, algunes cartes familiars valoren de grat que s'escurcin les distàncies amb el perfeccionament dels mitjans de transport («ya no hay distancias. Pronto iremos a la luna. Pienso tomar pasaje...»), escriu a la seva neboda Margarida, des de Montevideo, el 28 de juny de 1961), però al mateix temps es queixa que la televisió, tot i ser un invent magnífic, fa programes molt dolents i, al seu entendre, és nociva per als vells i per als nens.

L'OMNIPRESÈNCIA DEL TEATRE

Com era previsible, l'epistolari de Xirgu corrobora la importància absorbent que tingué el teatre en la seva vida pública i privada. A quaranta anys, amb una trajectòria plenament consolidada en l'escena professional espanyola, Xirgu es condol al seu amic dramaturg Joaquín Montaner que hagi de viure esclavitzada pel teatre, treballant de valent per mantenir la celebritat mudable en els escenaris espanyols: «Hay que estar en la brecha para triunfar [...], desgraciado del que se duerme sobre sus laureles» (3-IX-1928). L'epistolari testimonia la seva consagració acaparadora a l'escena fins a l'extrem que, en moments dolorosos com ara la mort del primer marit (1936), la del dramaturg i amic Federico García Lorca (1936) o la del seu germà Miquel (1954), Xirgu es debati entre el sentiment de pena, tristesa i desconsol i les responsabilitats professionals imperioses que acaben convertint-se en una escapatòria per poder tirar endavant. A la seva neboda Margarida, per exemple, li escriu des de Montevideo, el 10 d'agost de 1954, pocs dies després de la mort del germà:

Comprendo todo lo que estáis pasando. Solo el tiempo traerá un poco de consuelo a nuestro espíritu. Se me hace muy difícil resignarme. Ni el mismo trabajo que hemos tenido este mes pasado me ha hecho reaccionar. El 6 del corriente dí *Macbeth*, compromiso contraído hace tiempo. Cumplí con mi deber; pero me ha sido muy difícil y duro para mí ponerme ante el público en el estado de ánimo en que me hallo; había que hacerlo, estaban los decorados y los trajes hechos y la

compañía; en fin, lo de siempre en el teatro. Pero no puedo más, la tristeza me invade en todo momento.

A través de les confessions que fa en algunes cartes es pot fixar la imatge que l'actriu s'autoconstruïa com a professional de l'escena en les seves diverses facetes: intèrpret, directora d'escena i pedagoga teatral. Examinem-ho sumàriament. En qualitat d'actriu, i en sintonia amb el que subratlla en la conferència «De mi experiencia en el teatro» (1951) que hem esmentat més amunt, és tota una mostra d'humilitat professional el fet que Xirgu consideri una gosadia d'interpretar Hamlet —a 73 anys, quan se n'esqueien més de cinquanta de dedicació al teatre— per raó de la complexitat del personatge:

¿Crearás —manifesta a la seva neboda favorita— que muchas veces antes de empezar la representación de *Hamlet* me entraban ganas de dirigir la palabra al público y pedirles perdón por el atrevimiento de representarlo? Su estudio es tan complejo que apasiona, pero es muy difícil (24-III-1961).

Encara que rebés l'assentiment del públic i de la crítica per la interpretació de personatges difícils, Xirgu confessava al seu nebot nét Xavier Rius —amb el propòsit, naturalment, de contagiar-li l'esperit de superació— que mai no quedava prou satisfeta del seu treball, «porque conocía lo insondable del personaje y la dificultad de *poder y saber* transmitirlo al público» (23-IV-1968). Així com en les seves interpretacions Xirgu es lliurava amb els cinc sentits, també s'entusiasmava amb les obres que dirigia, talment com apunta ella mateixa a la seva amiga Alicia Rodríguez en sengles missives:

Tu sabes que pongo mucho entusiasmo en lo que dirijo y más cuando hay un buen intérprete (20-V-1957).

Mis actuaciones son como tu sabes, y sabes también que pongo mi alma en ellas (24-VI-1958).

L'epistolari referma també l'evidència que, en tant que directora d'escena, Xirgu tenia molta cura en l'escenificació de les obres: triava un repertori de qualitat, es documentava molt bé per fer els muntatges, s'envoltava dels millors col·laboradors, n'últimava els preparatius fins al

darrer detall, etcètera. Verbigràcia: la meticulositat extrema en la posada en escena d'*El abanico*, de Carlo Goldoni, estrenada el 1953 al Teatro Solís de Montevideo i represa el 1956 al Teatro Cervantes de Buenos Aires, en tots dos casos per la Comedia Nacional del Uruguay, tal com demostren diverses cartes escrites al germà, en què li explica punt per agulla la concepció de l'espectacle (9-IV-1953, 1-V-1953 i 11-VI-1953). Com a empresària, especialment als anys vint i trenta, Xirgu exposa sovint en les epístoles al germà la seva preocupació sobre els resultats econòmics de les obres que, si eren positius, en garantien la permanència en la cartellera.

Com proven les lletres al germà, la Xirgu pedagoga es consagra plenament a la preparació de les classes, els exàmens, els assaigs, les escenificacions amb els alumnes, etcètera. Tot confirmant la seva fama d'exigent (RODRIGO: 1991, 64), s'emmiralla en el Conservatori de París, malgrat que sap molt bé que l'Uruguai no és França, i treballa amb els estudiants un repertori de qualitat que redundi en la seva formació. En alguna avinentesa, es mostra ben preocupada per treure el màxim de rendiment dels estudiants («los alumnos son muchos y dan mucho que hacer; si se les descuida, no se saca ningún partido de ellos» [20-VIII-1952]) o pel seu futur professional, sense deixar d'enorgullir-se'n («los alumnos son buenos como personas, como artistas discretos, pero los que van saliendo cortan el bacalao con los mejores» [8-VI-1954]). Com a professora, procura mantenir-ne viva la il·lusió, però és conscient que, acabats els tres anys d'estudi, les sortides són limitades a Montevideo i que potser haurien de traslladar-se a treballar a Buenos Aires.

Altrament, Xirgu acostumava a mantenir una correspondència molt intensa —així ho podem deduir de l'extens epistolari— amb els dramaturgs que estrenava amb més assiduitat: els pregava que enllestissin a temps l'obra, els convidava a donar el vistiplau a l'escenificació del text, els tranquil·litava sobre els preparatius de l'estrena, els comunicava de seguida les incidències que s'hi haguessin produït o, entre altres qüestions, els reclamava noves peces per renovar el repertori.

Del conjunt de cartes adreçades a aquest col·lectiu, la sèrie més completa és la que envià a Joaquín Montaner, entre el 1927 i el 1932, donada a conèixer inicialment per José Tarín-Iglesias (1969) i, més tard,

de manera parcial, per Josep Maria Balcells (1984, 1986a i 1986b). Amb un grau de confiança notable, Xirgu hi parla molt de les interioritats del món del teatre: es complau a fer safareig sobre l'ambient teatral del Madrid de l'època i d'alguns dels seus protagonistes, com ara Jacinto Benavente, Federico García Lorca o Rafael Alberti (és sorprenent, per exemple, el seu comentari homòfob sobre Lorca i els allargs que li dóna inicialment per a l'estrena dels seus textos); mostra sense ambages la tibantor professional amb Enric Borràs o la rivalitat oberta amb l'actriu Lola Membrives; li comenta amb una fina ironia crítica algunes de les obres que ha llegit; el manté al corrent sobre el patètic desencontre amb Benavente, que no vol que es converteixi en una segona part de l'afer Guimerà-Guerrero; li explica fil per randa els èxits o fracassos de les obres que representa o, entre altres aspectes, li patentitza la dificultat d'acontentar el públic madrileny, atès que «lo que quieren *los intelectuales* que yo represente, no lo quiere ver el público y lo que está al alcance de los cerebros de las criadas, lo protestan los intelectuales y parte del público que acude a mis estrenos» (7-XII-1928) i, també, el temor que té per l'atreuiment de *Fermín Galán*, de Rafael Alberti, que féu conèixer el 1931, amb una acollida crítica adversa: «¿No decían que Lorca y Alberti eran los mejores poetas de las vanguardias? ¿En qué quedamos?» (3-VI-1931).

Si en unes quantes cartes a Montaner Xirgu exerceix de *soi-disant* crítica teatral de les obres que estrena, en els anys de senectut es permet alguns judicis estètics que són molt rars en el conjunt de la seva correspondència. Vegem-ne alguns exemples. En una carta a Eduardo Marquina, escrita a La Coruña el 20 de juliol de 1921, Xirgu valida la seva simpatia pel teatre poètic: «si los poetas no levantan el teatro, el gusto estragado y pervertido del público lo llevará a la vergüenza y a la ruina» (AMORÓS: 2005, 345). A l'exili, Xirgu expressa al germà, en una carta datada a Montevideo el 10 d'octubre de 1952, l'interès pel teatre existencialista de Jean-Paul Sartre, encara que no en compartís el «credo»: «con Camus, son los dos escritores franceses que más me gustan. Lástima que hagan una filosofía tan desesperadamente negra». Al jove Xavier Rius, en fi, l'encoratja a llegir textos de teatre de tots els temps, perquè hi trobarà «el Universo entero y los sentimientos humanos» més atemporals, però

també els autors moderns: «más metafísicos y psicoanalíticos» (22-X-1968), alguns dels quals confessa que li agraden molt. Sis mesos abans de morir, Xirgu manté, doncs, la fidelitat als orígens: continua interessant-se per un tipus de teatre que havia singularitzat el seu repertori de més risc estètic i ideològic.

BIBLIOGRAFIA¹⁴⁵

- AMORÓS, Andrés (2005) (ed.): *Cartas a Eduardo Marquina*, Madrid, Castalia.
- AZNAR SOLER, Manuel (2000): «Teatro y retorno a través de un epistolario inédito de Margarita Xirgu», en Manuel AZNAR SOLER (ed.), *Las literaturas del exilio republicano de 1939. Actas del II Congreso Internacional (Bellaterra, 1999)*, vol. 1, Sant Cugat del Vallès, Associació d'Idees / GEXEL, p. 291-315.
- BALCELLS, Josep Maria (1984): «Una altra Xirgu, tant si us plau com si no us plau», *El País, Quadern de Cultura* (9-XII), p. 1-2.
- (1986a): «Cartas de Margarita Xirgu sobre Lorca y Alberti», *Cuadernos Hispanoamericanos*, núm. 433-436 (juliol-agost), p. 195-198.
- (1986b): «Cartas inéditas de Margarita Xirgu sobre Benavente», *Universitas Tarraconensis*, núm. 10, p. 39-47.
- BOU, Enric (1993): *Papers privats. Assaig sobre les formes literàries autobiogràfiques*, Barcelona, Edicions 62.
- FOGUET, Francesc (2002): «Conferència inèdita de Margarida Xirgu», *Assaig de Teatre*, núm. 35 (desembre), p. 161-171.
- (2010): *Margarida Xirgu, cartografia d'un mite*, Badalona, Museu de Badalona.

¹⁴⁵ Les cartes que hem citat en aquest article es troben dipositades a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Badalona (Cristina Costa), Arxiu familiar Xavier Rius Xirgu (Jacinto Benavente, Xavier Rius Xirgu, Roser Xirgu Rico, Miquel Xirgu Subirà, Natalia Valenzuela), Arxiu personal de Laura Prat (Margarida Xirgu Rico), Biblioteca Nacional de Catalunya (Josep Arnall), Institut del Teatre de Barcelona (Joaquín Montaner) i Museo y Centro de Documentación de la Asociación General de Autores del Uruguay (Alicia Rodríguez).

- RIERA, Carme (1989): «Grandeza y miseria de la epístola», en Marina MAYORAL (coord.), *El oficio de narrar*, Madrid, Cátedra - Ministerio de Cultura, p. 147-158.
- RODRIGO, Antonina (1989): «Margarita Xirgu en el exilio», *Cuadernos Hispanoamericanos*, núm. 473-474, p. 143-157.
- (1991): «Margarita Xirgu: su labor pedagógica y teatral en el exilio», en Nicolás SÁNCHEZ ALBORNOZ (ed.), *El destierro español en América. Un trasvase cultural*, Madrid, Sociedad Estatal Quinto Centenario - Instituto de Cooperación Iberoamericana, p. 61-68.
- (2005): *Margarita Xirgu*, Barcelona, Flor del Viento.
- TARÍN-IGLESIAS, José (1969): «Un epistolario de Margarita Xirgu», *ABC* (29-06), p. 37.